Мәдинә ҺУСЕЈНОВА
диссертант

АСИФ АТАНЫН КИТАБ ВӘ КИТАБЧЫЛЫГ ҜӨРҮШЛӘРИ

(1-чи мәгалә)

Фәлсәфә, әдәбијјат, тарих, дил, игтисадијјат, сијасәт, сосиолокија, мусиги, етика, естетика вә елмин дикәр саһәләри үзрә өзүнәмәхсус јени вә системли шәкилдә ишләнмиш дүнјакөрүшү олан бөјүк Азәрбајчан философу, Мүтләгә Инам јарадычысы Асиф Атанын китаб вә китабчылыға даир дә фикирләри вардыр.

Асиф Атанын тутдуғу јол бәшәрин Мүтләгә Инанмасы, өз дахили имканларыны ашкарлајараг, өзүнә инанмасы вә өзүнү дәјишмәси - Дүнјанын Инсанлашмасы - Китаблашмадан башлајыб. Философа көрә, “Китаб - Идрак Изһарыдыр!”. Китабын мәгсәди идракла бағлы суалларын ачымыны инсанлара чатдырмаг, јени инсанын сон нәтиҹәдә камилләшмәсинә хидмәт етмәкдир. Истәр елми-техники, истәрсә дә бәдии китаблар олсун, фәрги јохдур, хидмәт објекти ејнидир: Инсан вә онун һәјатында фәал рол ојнамаг. Бу ролу ајдынлашдырмагдан өтрү инсанын тәмасда олдуғу даирәләрин нәдән ибарәт олдуғуну көстәрмәк лазымдыр.

Инсан дүнјаја көз ачан күндән тәбиәтлә, ҹәмијјәтлә, инсанла тәмасда олур. Елә бу тәмас да онун һәјатыны тәшкил едир. Мараглыдыр, бу һәјатын әсасы олан, ону башга ҹанлылар аләминдән фәргләндирән, һәмин тәмасы әбәдиләшдирән нәдир? Инсан руһунун - инамынын, идракынын, ирадәсинин, мә'нәвијјатынын јаратдығы нә варса, өзүндә әкс етдирән китаб дүнәндән бу күнә, бу күндән сабаһа нечә руһани көрпү ролуну ојнајыр? Бүтүн бу суаллар Асиф Атанын китаб вә китабчылыг көрүшлә-

риндә там ачылыр. Онун бу јөндә олан фикирләри ашағыдакы шәкилдә өјрәнилмәлидир:

1. Асиф Атанын китаб һагда фикирләри,
2. Философун һәјатында вә јарадычылығында китабчылыг.
3. Атанын мүталиә јолу вә јарадычы охучулуғу.
4. Атанын китаблары нечә өјрәнилмәлидир?
5. Атанын китабхана һаггында фикирләри.

"КИТАБ НӘДИР?" СУАЛЫНЫН АСИФ АТА ТӘРӘФИНДӘН АЧЫМЫ

Атанын китаб һаггындакы фикирләриндән данышаркән китабын нечә јаранмасы барәдәки дөрд мүддәасыны көстәрмәк лазымдыр:

I. Китаб бәшәријјәтин мүәјјән мәрһәләсиндә вә сәвијјәсиндә әдәбилик дујғусу илә бағлы јараныб. Јә'ни инсанлар анладылар ки, фикирләр, дујғулар галмалыдыр вә тәбиидир ки, бу мә'нәви тәрәггидир. Чүнки бу сәвијјәјә чатаначан онлар узун јол кечдиләр.

II. Китаб инсанын өзү илә тәк галмасы, фәрдијјәтин инкишафы илә бағлыдыр. О ән чох мүәллифин өзү үчүн јазылыр вә фәрди бир әмәјин, фәрди бир һиссин инсана һәдсиз дәрәчәдә кәрәк олан дахили аләмин тәләбиндән доған һадисә кими јараныр.

III. Китаб үнсијјәт сәвијјәсинин хүсуси бир мәрһәләсиндә мејдана кәлир. Бу заман үнсијјәт сәтһиликдән узаглашыр, дәринләшир вә бу дәринлик, дүшүнүш идеја тәләб едир. Шифаһи нитглә китабын фәрги ондадыр ки, шифаһи нитги јеткинләшдирмәјә имкан олмур, фәлсәфи дүшүнчә јетишмир, амма фикир өзү чилаланмаг тәләб едир вә јазынын мәгсәди фикри јетишдирмәкдир.

IV. Инсанын бүтүн тәләбатлары илә јанашы, јазмаг вә охумаг тәләбаты да вар. Инсан китаба кәлмәли иди.

МҮТАЛИӘ ФӘЛСӘФӘСИ

Өмрүбоју охујан вә китаб јарадычылығында өз мүтләгилијиндән чыхыш едән Асиф Атанын бу мүддәаларыны охујуб шәрһ едәндән сонра онун охучулуг јолу вә мүталиә ардычыллығыны өзү дә тәгдирәлајиг бир мәктәбдир. Бу мәктәби өјрәнмәкдән өтрү Атанын икинчи мүддәасыны шәрһ едирәм.

"Китаб инсанын өзү илә тәк галмасы, фәрдилијин инкишафы илә бағлыдыр. Китаб ән чох јазычынын өзү үчүн јазылыр. О, фәрди бир әмәјин, фәрди бир һиссин инсана һәдсиз дәрәчәдә кәрәк олан дахили аләмин тәләбиндән доған һадисә кими јараныр. Бу јарадылмыш субјективлијин, фәрдилијин тәсдигидир."

Фәрдијјәтин мәһсулу олан китаб һәр охучуја ејни чүр тә'сир көстәрмир. Охучуларын китаба јанашма вә мәнимсәмә даирәсинә көрә онлары принсип е'тибары илә үч типә ајырмаг олар:

1. Ади охучу
2. Камил охучу
3. Јарадычы охучу

1. Ади /күтләви/ охучулуг гәрибә сәсләнсә дә, мәчбури шәкилдә јараныр. Һәмин просес стандарт савадлылар, ејнишәнләр аләмининин мејдана кәлмәсинә сәбәб олур, бәнзәрсизлији, өзүмлүлүјү, фәрдијјәти, шәхсијјәти рәдд едир. Чәмијјәтин мөвчуд ганунларыны, идеолокијасыны билмәк вә јалныз мараг үчүн охумаг һәлә мүталиәчи шәхсијјәт демәк дејилдир. Мүәјјән көстәриш әсасында охумаг, охучулуг вәрдиши газанмаг - аләтләшмәкдир. Ади охучуларда "вахт өлдүрмәк" вәрдиши дә вар. Мараг көстәрәнләрин нечәлијиндән асылы олмајараг, белә охучулар әсәрин һансы сонлугла битәчәјини көзләјирләр. Күтләви охучулуг өз сәтһилији илә охучулуғун ән ашағы сәвијјәсидир. Мүталиәдә "вахт" мәсәләсини Ата бу шәкилдә ачыглајыр: "Вахт мәсәләси чох вачиб мәсәләдир. Үмумән, өмрүн кәрәк һеч бир аны бош олмасын. Өмүр елә бир пәтәкдир ки, һәр вахт ону долдурурсан. Лакин, бу чох вахт әлчатмаз галыр. Чохлары билмир ки, вахты нечә өлдүрсүнләр. Вахты өлдүрмәк - өзүнү интиһар етмәкдир. Мәним өмрүмдә әјләнчәјә јер олмајыб... Өмүр чајдыр - ону кәсмәк олмаз.

Дүнја мә'насызлашдыгча әјләнчә чохалыр, мә'наландыгча әјләнчә азалыр".[1]

2. Камил охучулар.

Камил охучу китабы өзүмләшдирән, өз дујғуларына, фикирләринә, һәтта агибәтинә чевирәндир. Белә охучуларда китабы өзүмләшдирмәк бир тәләб кими јараныр. Бу о демәкдир ки, китабдакы аләм шәхси аләмә чеврилир. Хүсуси исте'дад тәләб едән бу тип охучулугда үчлүк јараныр: мүәллиф, китаб вә мүталиәчи. Охучу китабы охујур, ону тәһлил васитәсилә өзүнә лазым оланлары идрак сүзкәчиндән кечирир вә өзүмләшмә, дүшүнмә, зәнкинләшмә јараныр. Билијин өзүмләшмәси, билијин

әзбәрләнмәсиндән тамамилә фәргли бир һадисәдир. Билик әзбәрләнәндә идракы манеәјә чевирир, идракы зәифләдир, буховлајыр. Сон нәтичәдә инсан өзкәләшир вә өзүндән ајрылыр. Чохлу тәглидчилик јаратмасы, өзүнәмәхсуслуғу рәдд етмәси вә с. хүсусијјәтләри илә әзбәрчилик хејир әвәзинә зијан верир.

Бәс өзүмләшмә нәдир?

Билик өзүмләшәндә күчә чеврилир. Јә'ни идракы јүксәлдир, артырыр. Мә'нәвијјата тә'сир едир, ирадәни мөһкәмләндирир. Өзүмләшмә - охучу илә мүәллиф арасында доғмалығын јаранмасы, һардаса мүәллифин вә охучунун дахили бирлијидир. Һәмин бирлик билијә говушмаг вә доғмалыг јарадыр. Билијә говушмада о сәнинки олур, сән өзүн о мүәллиф олурсан. Бу, чох јүксәк идраки сәвијјә тәләб едир. Билик өзүмләшмәсинин башга психоложи чәһәтләри дә вар.

Ән даһи мүәллиф белә өзү үчүн јазса да, мүәллиф әсәри охучу үчүндүр. Әслиндә, охучунун даһијә еһтијачы олдуғу дәрәчәдә, даһинин дә охучуја еһтијачы вар. Һәр ики еһтијачын бирләшмәсиндән билик вә билијәговушма јараныр. Һәмин говушма мүәллифин ағлыјла, мә'нәвијјатыјла бирләшир.

Мүәллиф - охучу вәһдәтиндән данышаркән бу чәһәти хүсуси гејд етмәк лазымдыр ки, сән минләрлә јадын ичиндә ола биләрсән, лакин өз мәнлијини гаршындакында көрә билмәзсән, тәкләнәрсән, амма китаб сәнә көмәк едә биләр. Мәсәлән, Асиф Ата дејир: "Мәним чәтин мәгамларымда К.Карлејлин "Тарихдә гәһрәманлар вә гәһрәманлыг" әсәри чох лазым олур".[1] Бундан белә нәтичә чыхармаг олар ки, охучу кими Ата өзүјлә китаб мүәллифи арасындакы доғмалығы дујуб. "... Мәһз доғмалығын әсас чәһәти ондадыр ки, китабы пычылты илә охујурсан - Дуа кими".[2]

Охумағын әсас мәгсәди өзүмләшдирмәкдир. Өзүмләшдирмәдә нә тәләсмәк олар, нә дә кечикмәк, әсас мәсәлә шүбһәсизликдир. Бунун үчүн кәрәк охудуғуну дәрк едәсән, гаврајасан. Ата дејир: "Кеч охумағы фәлакәт сајмајын вә тез охумағы бөјүклүк. О вахта гәдәр ки, шүбһә јери галмыр".[3]

Мүталиәдә диггәт, сүр'әт, дәрк, вахт бөлкүсү мәсәләләри дә мараг доғуран вә нәзәр јетирмәјә еһтијач һисс едилән проблемләрдәндир.

Билијин јолу дүшүнмә јолу олмалыдыр, билик бејин вә үрәк ишинә чеврилмәлидир. Она көрә јаваш охума фәлакәт сајылмамалыдыр ки, чүнки охуманын вә сүр'әтин сон мәгсәди өзүмләш-

дирмә олдуғундан дүшүнчәјә ајрылан вахт, охумаға ајрылан вахтдан чох олмалыдыр. Өзүмләшдирмәдә исә нә тәләсмәк, нә дә кечикмәк јахшы нәтичә вермир. Өзүмләшмә охучу ашиглијиндән доған һадисәдир. Ашиглик чешидләри чохдур, онлардан бири дә Идрак ешгидир. Идрак ешги нәдир?

Биликдән алынан һәзз, мәһәббәт сәвијјәсинә галхыр. Ешгдән алынан дујғулар бурада һисс олунур. Охума просеси билијә ешг е'лан етмә илә әвәз олунур, јә'ни билијә мараг аздыр. Бу бахымдан охучу марағы охучу ешги илә әвәз олдугда камил охучулуг јарана биләр. Билијә ешг е'лан етдикдә мөвчуд һәјат адилијиндән ајрылма јараныр, ашиглик һалы инсаны өзүндән јүксәјә галдырыр.

Билик мәнимсәмә илә нәтичәләнирсә, камил охучулуг да өзүмләшмәјә хидмәт едир. Билијин мәнимсәнилмәси орта вә али мәктәбләрдә, билијин өзүмләшдирилмәси исә јалныз өзүнүтәһсиллә бағлы олан һадисәдир. Үмумијјәтлә, камил охучулуг дәринлијә кәтириб чыхарыр. Аз сөзлә фикри ифадә етмәк габилијјәти јарадыр.

Бәшәријјәтин тәчрүбәси тәсдиг едир ки, онун әлдә етдији наилијјәтләри, мә'нәви-руһани дәјәрләри јашанмыш ани јашаначаг ана өтүрән китаблар васитәсилә мәнимсәмәк, өзүмләшдирмәк, дәрк етмәк үчүн ән сәмәрәли вә лазымлы үсул - мүталиәдир. Мүталиә мәдәнијјәтинә јијәләнмәдән исә охучуја чеврилмәк, хүсусилә камил охучуја чеврилмәк гәтијјән мүмкүн олмајан јалдыр.

Демәли, һәр охучуја, һәр китаб охујана камил охучу ады вермәк олмаз. Өзү үзәриндә ардычыл ишләјән вә охудуглары васитәсилә өзүнү дәјишдирмәјә гадир оландыр. Јалныз өзүнү дәрк едән бүтүн дүнјаны дәрк едир.

Камил охучуларын мүталиәсини истигамәтләндирмәк үчүн ашағыдакы үч суала чаваб вермәк лазымдыр:

1. Кимләрин әсәрләрини охумалы?
2. Һансы китаблары охумалы?
3. Нечә охумалы?

Биринчи вә икинчи суаллара чаваб олараг һәјатынын 40 илиндән дә артыг дөврүнү китабхана вә китаблар ичәрисиндә кечирән Асиф Атанын тәртиб етдији "25 сөз"дән ибарәт "Шәхсијјәт каталог"унун сијаһысыны верирәм:

1. Зәрдүшт. "Зенд-Авеста"
2. Будда "Притчалар"
3. Иса. "Дағүстү изһарлар"

әзбәрләнмәсиндән тамамилә фәргли бир һадисәдир. Билик әзбәрләнәндә идракы манеәјә чевирир, идракы зәифләдир, буховлајыр. Сон нәтичәдә инсан өзкәләшир вә өзүндән ајрылыр. Чохлу тәглидчилик јаратмасы, өзүнәмәхсуслуғу рәдд етмәси вә с. хүсусијјәтләри илә әзбәрчилик хејир әвәзинә зијан верир.

Бәс өзүмләшмә нәдир?

Билик өзүмләшәндә күчә чеврилир. Јә'ни идракы јүксәлдир, артырыр. Мә'нәвијјата тә'сир едир, ирадәни мөһкәмләндирир. Өзүмләшмә - охучу илә мүәллиф арасында доғмалығын јаранмасы, һардаса мүәллифин вә охучунун дахили бирлијидир. Һәмин бирлик билијә говушмаг вә доғмалыг јарадыр. Билијә говушмада о сәнинки олур, сән өзүн о мүәллиф олурсан. Бу, чох јүксәк идраки сәвијјә тәләб едир. Билик өзүмләшмәсинин башга психоложи чәһәтләри дә вар.

Ән даһи мүәллиф белә өзү үчүн јазса да, мүәллиф әсәри охучу үчүндүр. Әслиндә, охучунун даһијә еһтијачы олдуғу дәрәчәдә, даһинин дә охучуја еһтијачы вар. Һәр ики еһтијачын бирләшмәсиндән билик вә билијәговушма јараныр. Һәмин говушма мүәллифин ағлыјла, мә'нәвијјатыјла бирләшир.

Мүәллиф - охучу вәһдәтиндән данышаркән бу чәһәти хүсуси гејд етмәк лазымдыр ки, сән минләрлә јадын ичиндә ола биләргсән, лакин өз мәнлијини гаршындакында көрә билмәзсән, тәкләнәрсән, амма китаб сәнә көмәк едә биләр. Мәсәлән, Асиф Ата дејир: "Мәним чәтин мәгамларымда К.Карлејлин "Тарихдә гәһрәманлар вә гәһрәманлыг" әсәри чох лазым олур".[1] Бундан белә нәтичә чыхармаг олар ки, охучу кими Ата өзүјлә китаб мүәллифи арасындакы доғмалығы дујуб. "... Мәһз доғмалығын әсас чәһәти ондадыр ки, китабы пычылты илә охујурсан - Дуа кими".[2]

Охумағын әсас мәгсәди өзүмләшдирмәкдир. Өзүмләшдирмәдә нә тәләсмәк олар, нә дә кечикмәк, әсас мәсәлә шүбһәсизликдир. Бунун үчүн кәрәк охудуғуну дәрк едәсән, гавра-јасан. Ата дејир: "Кеч охумағы фәлакәт сајмајын вә тез охумағы бөјүклүк. О вахта гәдәр ки, шүбһә јери галмыр".[3]

Муталиәдә диггәт, сүр'әт, дәрк, вахт бөлкүсү мәсәләләри дә мараг доғуран вә нәзәр јетирмәјә еһтијач һисс едилән проблемләрдәндир.

Билијин јолу дүшүнмә јолу олмалыдыр, билик бејин вә үрәк ишинә чеврилмәлидир. Она көрә јаваш охума фәлакәт сајылмамалыдыр ки, чүнки охуманын вә сүр'әтин сон мәгсәди өзүмләшдирмә олдуғундан дүшүнчәјә ајрылан вахт, охумаға ајрылан вахтдан чох олмалыдыр. Өзүмләшдирмәдә исә нә тәләсмәк, нә дә кечикмәк јахшы нәтичә вермир. Өзүмләшмә охучу ашиглијиндән доған һадисәдир. Ашиглик чешидләри чохдур, онлардан бири дә Идрак ешгидир. Идрак ешги нәдир?

Участок:

Биликдән алынан һәзз, мәһәббәт сәвијјәсинә галхыр. Ешгдән алынан дујғулар бурада һисс олунур. Охума просеси билијә ешг е'лан етмә илә әвәз олунур, јә'ни билијә мараг аздыр. Бу бахымдан охучу марағы охучу ешги илә әвәз олдугда камил охучулуг јарана биләр. Билијә ешг е'лан етдикдә мөвчуд һәјат адилијиндән ајрылма јараныр, ашиглик һалы инсаны өзүндән јүксәјә галдырыр.

Билик мәнимсәмә илә нәтичәләнирсә, камил охучулуг да өзүмләшмәјә хидмәт едир. Билијин мәнимсәнилмәси орта вә али мәктәбләрдә, билијин өзүмләшдирилмәси исә јалныз өзүнүтәһсиллә бағлы олан һадисәдир. Үмумијјәтлә, камил охучулуг дәринлијә кәтириб чыхарыр. Аз сөзлә фикри ифадә етмәк габилијјәти јарадыр.

Бәшәријјәтин тәчрүбәси тәсдиг едир ки, онун әлдә етдији наилијјәтләри, мә'нәви-руһани дәјәрләри јашанмыш ани јашанчаг ана өтүрән китаблар васитәсилә мәнимсәмәк, өзүмләшдирмәк, дәрк етмәк үчүн ән сәмәрәли вә лазымлы үсул - муталиәдир. Муталиә мәдәнијјәтинә јијәләнмәдән исә охучуја чеврилмәк, хүсусилә камил охучуја чеврилмәк гәтијјән мүмкүн олмајан јалдыр.

Демәли, һәр охучуја, һәр китаб охујана камил охучу ады вермәк олмаз. Өзү үзәриндә ардычыл ишләјән вә охудуглары васитәсилә өзүнү дәјишдирмәјә гадир оландыр. Јалныз өзүнү дәрк едән бүтүн дүнјаны дәрк едир.

Камил охучуларын муталиәсини истигамәтләндирмәк үчүн ашағыдакы үч суала чаваб вермәк лазымдыр:

1. Кимләрин әсәрләрини охумалы?
2. Һансы китаблары охумалы?
3. Нечә охумалы?

Биринчи вә икинчи суаллара чаваб олараг һәјатынын 40 илиндән дә артыг дөврүнү китабхана вә китаблар ичәрисиндә кечирән Асиф Атанын тәртиб етдији "25 сөз"дән ибарәт "Шәхсијјәт каталог"унун сијаһысыны верирәм:

1. Зәрдүшт. "Зенд-Авеста"
2. Будда "Притчалар"
3. Иса. "Дағүстү изһарлар"

4. Мәһәммәд. "Һарајлар" /Гур'анда/
5. Шумер әфсанәләри
6. Чәмаләддин Руми. "Мәснәвиләр"
7. Радхакришна. "Һинд фәлсәфи тарихи"
8. Нәими "Чавиданнамә"
9. Конфусиј. "Фрагментләр"
10. Лно-си "Фрагментләр"
11. Платон. "Диалоглар"
12. Платин. "Фрагментләр
13. Кант."Халис Зәканын тәнгиди"
14. Һекел. "Мәнтиг"
15. Һомер. "Илиада"
16. Данте. "Илаһи комедија"
17. Нәсрәддин Хосров. "Ше'рләр"
18. Јунус Әмрә. "Илаһиләр"
19. Нәсими
20. Фүзули
21. Ганди. "Тәрчүмеји-һал"
22. Толстој. "Изһар"
23. Швејтсер. Әсәрләри
24. Һ.Чавид. "Иблис", "Учурум", "Пејғәмбәр", "Шејх Сән'ан"
25. Баб. Бабитләр

Бу сијаһыны мәһз она көрә "Шәхсијјәт каталогу" адландырырам ки, бурадан көрүндүјү кими, инсанын бир шәхсијјәт кими јетишмәсиндә онун бөјүк хидмәти ола биләр. Мүәјјән һазырлыг сәвијјәси олмадан бу китабларын һеч бирини охујуб өзүмләшдирмәк олмаз.

Камил охучулугда мүәллифә инам јараныр вә бу инам онун јаратдығы аләмә чеврилир. Елә бу фикирдән дә чыхыш едиб үчүнчү - "нечә олмалы" суалына чаваб тапылыр. Јухарыда бу һагда кениш бәһс едилсә дә, бә'зи үмумиләшдирмәјә еһтијач вар:

Китаб елә сәвијјәдә өзүмләшдирилмәлидир ки, мүәллиф илә охучу арасында фәрг итсин.

3. Јарадычы охучулар.

Бу тип мүталиәчиләрдә дә јухарыда гејд етдијим үчлүк камил охучуларда олдуғу кими јараныр, јә'ни мүәллиф, китаб вә охучу бирлији олур. Бу, әсл охучулугдур - китаб васитәсилә өзүнә гајытмаг. Китаб дахилдән, дујғу, интуиасија илә охунур, дахили аләм бөјүјүр, зәнкинләшир. Белә тип охучулугда субјект-објект мүнасибәти итир, мүәллиф - әсәр - охучу бирләшәрәк субјективизм јарадыр. Әсл охумада шәхсијјәт әсәрә дахил олур.

Охучу мәдәнијјәти - охучу мәнлији јарадыр.

Објективизм мүәллиф, әсәр вә охучу арасында јадлыг јаратмагдыр, әслиндә охумамагдыр. Јахшы охучу һеч вахт охудуғу илә кифајәтләнмир, охудуғуну ашыр вә јарадычы охучуја чеврилир, јени охудуғунун маһијјәтини чыхармағы бачарыр. Мә'на, маһијјәт һадисәдән артыгдыр, она көрә дә һадисәчи охучулуғун ән ашағы сәвијјәсидирсә, мә'начы охучулуг охучулуғун ән али сәвијјәсидир.

Бу гәбилдән олан охучулар - јә'ни јарадычы охучулар философлар, пејғәмбәрләрдир ки, онлар мүәллифин көрә билмәдијини көрүр вә дејирләр. Јарадычы охучулар хүсуси истеʼдад вә фитрәт тәләб етдији үчүн бу тип охучулар чох аз олур.

ӘДӘБИЈЈАТ

1. Асиф Ата илә Руһани Тәмас /Тәһсил, 1994, 7 ијун, с.3./
2. Јенә орада.
3. Асиф Ата илә Руһани Тәмас /Тәһсил, - 1994, 14 ијул, с.3.